

Sevinc Razim qızı Məmmədova
G. HAUPTMANNIN DRAMATURGIYASINDA YABANÇI OBRAZI

Görkəmli alman dramaturqu Gerhart Hauptmannın naturalizm və simvolizm, neoromantizm kimi bədi cərəyanları, eləcə də özünün yaradıcılıq kəşflərini canına hopdurmuş əsərləri üçün ekspresionizmin birtərəfli yanaşma tərzı, hədsiz gərginliyi, bəzi məqamlarda qeyri-somimliliyi yad götürürdü. Lakin struktur fərqliliyinə rəğmən həyatın mexanikləşdirilməsinə, müharibələr, başçı münasibətlərin gərginləşməsinə qarşı etiraz motivlərinin təqdimı baxımından dramaturqun əsərləri müəyyən mənada bu istiqamətə uyğunlaşdı. G.Hauptmann tarixin möhtəşəm qüvvələri ilə üzleşən şəxsiyyət olmuşdur və ədibin müxtəlif illərdə bu məsələyə müxtəlif yönərlərdən yanaşdığı müşahidə olunur. I Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə yazdığı "Maçun Harbe" (1915), "Ağ xilaskar" (1917), "Veland" (1923), "Herbert Engelman" (1924), "Doroteya Angermann" (1925), "Günbatmadan öncə" (1931) və s. kimi dram əsərləri dramaturqun yaradıcılıq metodunda yeni cəhətlərin meydana çıxmasını təsdiqləyir. "Herbert Engelman" dramunda hərəkətin inkişafını müəyyənləşdirən sosial konfliktin, ümumiləşdirilmiş tipik xarakterlərin təsviri ilə müasir Almaniya tarixinin yeni səhifəsi fonunda yeni sənətkar yaradıcılığı nümayiş etdirməyə nail olmuşdur. 1923-1924-cü illər Almaniya tarixinin kəskin dönüş illəri sayılır. 1918-ci ildən başlayaraq 1923-cü ilə qədər baş verən böyük tarixi hadisələr; Versal müqaviləsinin bağlanması (1919), Noyabr inqilabı və onun qəddarlıqla yatırılması (1918), kiçik zaman kəsiyində fəaliyyət göstərmiş Bavariya sovet respublikası (1919), Vaymar respublikasının yaranması (1918), Rur münaqişəsi (1923) kimi böyük ictimai-siyasi hadisələr artıq geridə qalmış, 1923-cü ildən başlayaraq ölkə siyasi və iqtisadi həyatında nisbi sabitlik dövrünə qədəm qoymuşdu. Bu ərəfədə alman incəsənəti də özünün mürəkkəb keçid dövrünü yaşayırdı. G.Hauptmann Avropa ədəbiyyatında dünyanı parçalamış müharibənin sonrakı illərdəki ziddiyyətlərin real mənzərəsini yarada bilən ilk ədiblərdən sayılır. Müharibənin bitməsindən bir-neçə il sonra o, bu bəlanın insan mənəviyyətinə vurduğu zərbələri çox daqiqliklə göstərməyə başlamışdı. "Herbert Engelman" pyesinin veteran qəhrəmanı müharibədən sonra vətəni Almaniya özünə yer tapa bilməyən, artıq adama çevrilməmiş bir şəxs kimi təqdim olunur. Bu gəncin xəstəlik tutması anında təsadüfən adam öldürməsi və bununla məxfi polisın təqiblərinə maruz qalması dramın zahiri konfliktidir, dramaturqun əsas məqsədi nəzərləri digər məsələyə; dövlətin qeyri-insani rəftarı ilə yüksək insani keyfiyyətlərə malik bir vətəndaşın bütün həyatını məhv etməsinə yönəlmək idi. Herbertin normal həyata qoşulmasına imkan verilməməsinə təsvir etməklə, ətrafının dililə belə adamları "yabançı" adlandırmaqla G.Hauptmann E.Hemenqveydən "Günəş də çıxdı" (1926), "Əlvida silah" (1929), E.M.Remarkdan "Qərb cəbhəsində yenilik yoxdur" (1929), R.Oldinqtondan "Qəhrəmanın ölümü" (1929) əvvəl "itirilmiş nəsil" problemini dramaturgiyada işıqlandırdığını söyləmək olar. Ədib Herbertin dililə müharibə iştirakçıları "cismən və ruhən çökdürüldükdən sonra yaşamağa təhkim olunmuşlar" adlandırır. "Herbert Engelman"da müharibənin bütün mənalarda şikəst etdiyi insanın obrazı, müharibədən məğlub çıxmış Almaniyanın xaoslu mənzərəsi təsvir olunursa, "Doroteya Angermann"pyesində Hauptmann problemi qloballaşdırır, yalnız Almaniyanın deyil, bütün dünyanın, başçariyyətin müharibələrdə uduzmuş simasını göstərməyə çalışır.

Yazıcının Birinci Dünya Müharibəsi dövründə və ondan sonrakı illərdə pyesləri içerisində dərinliyi və problematikasının həcmi ilə maraqlı doğuran əsərlərdən biri də "Ağ xilaskar" (1917) pyesidir. Əsərdə qaldırılan fəlsəfi-əxlaqi problem tarixi materiala istinadən qələmə alınmışdır, pyesin süjeti XVI əsrdə İspaniya müstəmləkəçilərinin Amerikanı atəsk qəbiləsinə əsarətə almasını əhatə edir. Xristian dinli ispanların Mərkəzi Amerikada yeritdiyi işğalçılıq siyasətini müəllif ən qaba şəkildə insanlığın mənəvi normalarının pozulması aktı kimi təsvir edir. Özləri ilə bu yerlərə çarxuca çəkmək, əzab vermək kimi işkəncə üsulları, qılınc kimi müharibə aləti gətirmiş işğalçıların xristianlıq etikası ilə bir araya sığmayan hərəkətləri əslində dinin aşağılanması kimi təqdim olunur. Eyni zamanda əsərdə xristian dinində doğmatizmin, fanatizmin öne çıxarılması ilə G.Hauptmann XX əsrin əvvəllərində çox aktual olan dindarlıq və qeyri-dindarlıq problemini də işıqlandıрмаq imkanı qazanmışdır. Məsələ ondadır ki, həmin dövrlərdə Fridrix Nitsşenin (1844-1900) din siyasətinin, xristian ruhaniliyinin üzərinə nisbi bir şübhə kölgəsi salmaqda olan fəlsəfi nəzəriyyələri bütün Avropada, xüsusilə vətəni Almaniya da çox geniş yayılmış və böyük əks-səda doğurmuşdu. Filosof metafizik ifadə tərzı ilə implisit şəkildə mədəniyyətin beşiyi sayılan Şərqi üz tutmuş, insanlığın itibahı namına yenicən Şərqi qədim bədi-fəlsəfi fikir tarixinə diqqət ayırmağı təbliğ edirdi. 1900-cü ildə Nitsşenin ölümündən sonra bəzi ardıcılardan bir çox məsələlərdə onun fikirlərinə interpretativ yanaşmaqla əsl mahiyyətindən xeyli uzaqlaşdırsalar da, F.Nitsşenin nəzəri tezisləri uzun müddət Almaniyanın ictimai-siyasi, sosial mühitində öz aparıcı mövqeyini qoruyub saxlamışdı.

G.Hauptmannın yaradıcılıq yolunu izlədikdə onun yaradıcılığının mühüm dövründə F.Nitsşe fəlsəfəsinin təsiri altında olduğu nəzərə çarpır. F.Nitsşenin insan haqqında nəzəriyyəsi meydana gəldiyi dövrdən uzun bir zaman ərzində Avropanın fəlsəfi düşüncəsində yeni zəka işığı kimi bir çox sənət xadimlərinə, o cümlədən G.Hauptmannna böyük təsir göstərmiş, yaradıcılığna ziddiyyətli görünən cəhətləri ilə yanaşı zəngin poetik vəsiət, Şərqi müdriyyətinin obrazlı ifadələri kimi özəl keyfiyyətlər bəxş etmişdir. "Ağ xilaskar"da F.Nitsşenin "məvi gözlü, ağ dəri, sarı saçlı ali insan" (Übermensch) fərziyyəsinin işğalçıların simasında iflisa uğradığı (Adolf Hitler bu ideyanı ali irq kimi dəyərləndirmişdi) dövrlərdə Nitsşenin "Fövqalbəşər" (Übermensch) haqqında fikirlərinə polemik etiraz səsləndirmişinə rəğmən, yazıcının dramaturji irsinin formə və məzmun baxımından məhz "Zərdüşt belə deyirdi: Hamı və heç kim üçün kitab" ("Also sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen") (1883-1885) əsərinin təsiri altında olduğu özünü biruzə verir. Realist dramaturqun əsərlərində naturalizm, romantizm, simvolizm elementlərinin sinkretik birliyi, mənən tənha, cəmiyyətin fəvqündə dayanən filosof qəhrəman problemi, məramın diskussion təqdimatı, bəzi məqamlarda məntiqi ardıcılığın möntəzədən kənar yekunu, taleyə fatalist münasibət, dramaturgi "Günəş dövrüyyəsi", çoxplanlı simvolika kimi sənətkarlıq prinsiplərinin formalaşmasında F.Nitsşenin dünya ədəbiyyatının ən

möhtəşəm nümunələrindən sayılan bu şah əsəri əhəmiyyətli rol oynamışdır. Əsər belə başlayır:

“Otuz yaşın tamamında Zərdüşt yurd-yuvasını tərk edib, dağlara çəkildi. Düz on il ruhu ilə təkbətək qalib çıl doldurdu. Axır ki, qəlbində dönüş oldu. Bir səhər ertə günəş dağın gərdəyinə sancılarkən Zərdüşt üzünü ona tutub dedi:

“Ey məşəmətli bürc, əgər nurlandırılmalı bir şey olmasa, sənə nə dəyərini olardı? Düz on il sərsər bu ənginlikdəki mağaradan işığını əsirgəmədin. Mən olmasaydım, mənim qartalım, ilanım olmasaydı, bu yol səni bezdirirdi. Amma biz hər səhər sənin pişvazına çıxır, səni salamlayırıq. Kim bilir, bəlkə sənəni yorğunluğunu çıxarmışdır. Bax indi də mən öz müdrikiyimdən bezmişəm. Bu saat mənim qədrindən artıq bal yılan anlara bənzərim var. Mənə açılan alləyə ehtiyac duyur, sərvətini bölüşdürmək istəyirəm. Biliklərimi ta o vaxtadək bölüşdürmək istəyirəm ki, adamlar arasında bütün fərqlər silinsin, bütün sədlər uçulub dağılsın. Bunun üçün mən də sənin kimi qürubə enməliyəm. Ulu bürcüm, necə ki sən axşamlar yeraltı aləmi nurlandımaq üçün dənizlərin arxasına çəkilsən, adamlar arasına enmək istəyirəm.” (2, s.3)

F.Nitsşenin fəlsəfi nəzəriyyəsinin meydana gəldiyi dövrdən bu günümüzdə qədər müxtəlif aspektli yozumlar əsasında şərhlərə bəlkə də subyektiv görünəcək bir şərh də əlavə etmək olar: müəllif, “Zərdüşt belə deyirdi” əsərində sokral simvolikanın dili ilə dünyanın dairəvi zaman gərdişində bəşəriyyətin yaşadığı dünyayla təbii əlaqələrinin ilkin variantının bərpası şərtlə yaşama harmoniyyəsinə nail ola bilər fikrini irəli sürür. F.Nitsşenin zəngin metaforalar, mifoloji simvollarla qələmə alınmış əsərində Avropa oxucusunda ekzotik görünüşü, qərib davranışı ilə maraq yaradan Zərdüşt, səmavi kitablarda adları keçən Tanrı elçilərinin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Yaşamın bütün hikmətlərini mənimsəmiş İnsandır. Canlı məxluqatın yaşama tərzini üçün nümunə götürməli olduğu Günəşin dövrü, həm də həyatın daimiliyinin, zamanın təkrarlanmasının, hər dəfə qararıqla, gecəyə dövrünü başa vurub yeni səhərlə, yeni tarixlə gələn yeni həyat mərhələsinin simvoludur. Bu əsərdə F.Nitsşe bir incə məqamı da simvolik çalarda nəzərə çatdırır: Zərdüşt digər tərəfdən bir çox xalqların mifoloji anlamında həyatın mövcudluğunu, Günəşin hərəkətinin başlanğıcını rəmzləşdirən Şərq mənsəbidir. Zərdüştlikdə Günəş yüksək Tanrı-Ahuramazdanın obrazıdır. Tanrı-Günəşin qürub yeri isə Qərbdir. Qərb əsərdə Avropanın simvolik obrazıdır. Müəllif müəyyən mənada Qərbi “ışıldandırmalı”, maariflənməli, “Şərqdə toplanmış müdriklik nektarı”na, Şərqli müdrikə ehtiyacı olan ərazi olaraq dəyərləndirir. “Düz otuz yaşın tamamında Zərdüşt yurd-yuvasını tərk edib dağlara çəkildi”- Otuz yaşına dolmuş insan dünya xalqlarının əksəriyyətinin etik-psixoloji şüur qatında müvafiq fiziki və əqli təkamül mərhələlərini keçərək kamillik dövrünə qədəm qoymuş şəxsiyyət hesab olunur, bu yaşdan etibarən (Budda, Davud, Musa, İsa, Məhəmməd peyğəmbərlərin ilahi təməna hazırlıq dövrü) ali şüura, özündərk yetkinliyinə doğru irəliləyişin istiqaməti müəyyənləşir. Dağ mifoloji obraz kimi Yerlə Göyü birləşdirən vasitə, həm də Həyat Ağacını və onun digər əks istiqamətli variantının simvolu hesab olunur. “Dağ, təpə, dağın zirvəsi meditasiya, mənəvi təkamül, müqəddəslərin birliyi ideyası ilə bağlıdır” (5, s.122).

10-u (10 il) əhatə edən hər bir rəqəm həm də məişətlə bağlı olan dərindən ezoterik mahiyyətə malikdir, konkret olaraq: 1-ilkinliyin, başlanğıcın. Yaradının, 2-vahidin bölünməsinin, tarazlığın, ziddiyyətin, əksliyin, cütlüyün, 3-artının, yaradıcı qüvvənin, yeniliyin, irəli hərəkətin, sintezin, 4-statik bütövlüyün, ilahi saflaşmanın, dünyanın dörd tərəfinin, dörd fəslin, 5-meditasiyanın, inancın, xristianlıqda insanın, aktiv vəziyyətin, məhəbbətin, sağlamlığın, 6-itifaqın, tarazlığın, kainatın altı istiqamətinin, 7-Səmanın və ruhun (3 rəqəmi), Yerin və cismən (4 rəqəmi) vəhdətinin, insanın mistik təbiətinin, 8-harmoniyasının, ilahi ədalətin, Həyat Ağacı sonsuzluğunun, 9-tamlığın, başlanğıc və sonun, ölməz materiyasının, üçüncü, okeanın, 10-qabiliyyətin, qüdrətin, tamam, bacarığın, inancın, insan “Mən”inin, aliliyin, kosmik kamilliyin rəmzidir. Zamanın müəyyənləşdirdiyi yetkinlik mərhələlərini başa vurub öz “Mən”ini dərk edən Günəş üz tutan İnsan (Zərdüşt), “əgər məni, mənim ilanımı, qartalımı nurlandırmasaydın, sənəni işığın da bir mənası olmazdı”-deyir. Qartal və ilan insanla birlikdə Həyat Ağacının üç təbəqəsinin; qartalın təmsil etdiyi səmanın, insanın təmsil etdiyi yerin, ilanın təmsil etdiyi yeraltı dünyanın simvollarıdır ki, hər bir yaşama təbəqəsi Günəşin dövrüyyəsi ilə həyat siklini tamamlayır. Artıq bütün kosmik kamillikləri özümdə cəmləmiş mikrokosm-insan, müdrikliliyi hamı ilə bölüşmək istəyən fəvqəlbəşərdir, peyğəmbərdir və o, nektar toplanmış bal arısı kimi (bal arısı “xristian simvolizmində, xüsusilə roman dövründə çalışqanlığın və bələğətli nitqin simvolu olmuşdur” (3, s. 360) həmcinslərinə o qədər müdriklik vermək istəyir ki, insanlar arasında fərqlər, təbəqələr götürülsün, insanlar hamısı eyni dərəcədə yüksək biliyə malik olsunlar. F.Nitsşenin fikrincə, makrokosmun və mikrokosmun hər birinin öz daxilində bütövlüyü yaradan üzvlər ümumi yaşama nəminə bir-birinə yardım göstərir, əlaqəli şəkildə vəhdət yaradırlarsa, makrokosm (səma cismələri, yer, təbiət) və mikrokosm (insan) da elə o şəkildə bir-birindən qarşılıqlı yararlanmalı, vəhdətdə olmalıdırlar. Yəni, “Zərdüşt belə deyirdi” əsəri Avropa estetik-fəlsəfi düşüncəsinin başdan-başa arxak simvollarla kodlaşdırılmış Yeni İntibah kitabıdır. F.Nitsşenin bu ilk əsərində nəinki insanlıqdan yüksəkdə dayanan fəvqəlbəşər problemi önə çəkilir, nasizmin iddia etdiyi kimi “təmiz ali irq”in yetişdirilməsindən söhbət gədir, əksinə bütün insanların bərabərliyinin, Zərdüşt kimi kamil “Tanrı elçiləri”nin bu yüksək bərabərliyin xadimi olaraq fəaliyyət göstərməsinin vacib olduğu təlqin edilir. Hələ özünün sağlığında müxtəlif və məqsədlə yozumlarını müşahidə edərkən F.Nitsşe, “Zərdüşt belə deyirdi”nin müasir zamanda düzgün dərk olunmadığını, onun haqqı mənasında qavranılmasının yüz il sonra mümkün olacağını söyləmişdi və çox güman ki, fikrində haqlı idi.

F.Nitsşe kimi GHauptmann da böyük zənginliklərin, istedadların, bacarıqların, xeyir əməllərin, biliklərin insanlarla bölüşülməsinin, bəşəriyyətin irəliləyişinə sərf olunmasının tərəfdarıdır. O, bədii sənət nümunəsi vasitəsilə qədim Şərq fəlsəfi düşüncəsini, varlığa dual münasibət prinsipini Avropa etdik-psixoloji dünyagörüşləri məcmusuna tətbiq etməklə insan və real aləmin vəhdətinin mahiyyətini aydınlaşdırmağa çalışdı. İdeyanın mifo-poetik simvolika ilə ifadə tərzini F.Nitsşenin incəsənətə gətirdiyi çox maraqlı və parlaq sənətkarlıq nümunəsi idi ki, dövrün ədəbiyyatına

öz müsbət təsirini göstərmiş, Frans Kafka, Yozef Konrad, Tomas Mann, Hermann Hesse, Andre Malro, Nikos Kazantzakis, Andre Gide, Knut Hamsun, Avqust Strindberg, Ceyms Coys, Devid Herbert Laurens, Vladimir Bartold kimi yazıçıların dünyagörüşlərinin, yaradıcı üslublarının formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Sonrakı tarixsiyasi hadisələrin doğru olmayan istiqamətinə “münasib zəmin” təqdirən kimi bəzi nəzəri fikirləri ilə, o cümlədən fərqli məcraya yönləndirilmiş fəvqəlbəşər ideyası ilə razılaşmasa da, GHauptmannın F.Nitsşenin fikrin rəmzlərlə ifadə üslubunda bəhrələndiyi aydın şəkildə özünü göstərir və “Toxucular”dan başlayaraq bir çox dramaların, o cümlədən simvolizm cərəyanına aid edilən “Və Pippa rəqs edir...”, “Qor olmuş çan” nağıl-dramlarının yazı mənası simvolik ifadə tərzinin məkəmməl nümunələri kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yəni yazıçı, təərənnüm ideyası bədiiləşdirməyin mərama uyğun ifadə vasitələrinin estetikasını dərinləndirən duymağı, məharətlə işlətməyi bacaran sənətkardır. Ədibin dramaturgiyasının tədqiqatçısı A.P.Sklizkova onun irsini bu baxımdan daqiq karakterizə edir: “GHauptmann bir cığırın yazıçısı deyildir, o, intuitiv seçdiyi həyat mövqeyinə uyğun olaraq yazıb-yaradan yazıçılar pleyadasına mənsub sənətkarlardandır” (4, s.121)

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hauptmann G. Gesammelte Werke. Köln, Anakonda Verlag GmbH, 2017, 766 s.
2. Nitsşe F. Zərdüşt belə deyirdi. Bakı. Qanun, 2013.416 s.
3. Кирилл X. Словарь символов. М., Центрполиграф, 2010. 504 с.
4. Склизкова А.П. Философия мира и человека в ранней драматургии Г. Гауптмана. Владимир, 2015. 140 с.
5. Символы и знаки от А до Я. М., АСТ, 2018, 703 с.

Açar sözlər: dramaturgiya, yabançı, fəvqəlbəşər, pyes, Zərdüşt.

Ключевые слова: драматургия, чужой, сверхчеловек, пьеса, Заратустра

Key words: dramaturgy, odd, superhuman, play, Zarathustra

Xülasə

G.Hauptmannın dramaturgiyasında yabançı obrazı

Məqalədə görkəmli alman dramaturqu Gerhart Hauptmannın dramaturgiyasında qəhrəman probleminin səciyyəvi cəhətləri haqqında məlumat verilir. Eyni zamanda, xüsusən də müharibənin cəmiyyətə yadlaşdırdığı dramatik obrazların xarakterik cəhətləri araşdırılır. Göstərilir ki, GHauptmann XX əsrin əvvəllərində dramaturgiyaya “yabançı insan” obrazını gətirən ilk yazıçıdır. Bu obrazın dramaturgiya inkişafında F.Nitsşenin “fəvqəlbəşər” ideyasının, o cümlədən “Zərdüşt belə deyirdi: Hamı və heç kim üçün kitab” əsərinin təsiri olduğu qeyd olunur.

Резюме

Образ чужова в драматургии Г. Гауптмана

В статье представлена информация об особенностях проблемы героя в драматургии известного немецкого драматурга Герхарта Гауптмана. При этом исследуются особенности отчужденных войной от немецкого драматических образов. Отмечается, что Г. Гауптман был первым писателем, который в начале XX века привнес в драму образ « странного человека ». Отмечается, что на драматическое развитие этого образа повлияли идеи Ф.Ницше о «сверхчеловечности», в том числе «Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого».

Summary

The character of odd in the drama of G. Hauptmann

The article provides information on the peculiarities of the problem of the hero in the drama of the famous German playwright Gerhart Hauptmann. At the same time, the author examines the features of dramatic images alienated from society by the war. It is noted that G. Hauptmann was the first writer who, at the beginning of the twentieth century, introduced the image of a “foreign human” into the drama. It is noted that the dramatic development of this image was influenced by F. Nietzsche's ideas about “superhumanity”, including “Thus spoke Zarathustra. A Book for All and None”

Rəyçi:

f.e.d., prof. Sevinc Tofiq qızı Rzayeva